

İLAHİYAT FAKÜLTELERİNİN TARİHÇESİ

Mustafa ÖCAL*

ÖZET

Bu makâlenin "Giriş" kısmında, Osmanlı dönemi eğitim-öğretim sisteminden, Cumhuriyet dönemi eğitim-öğretim sistemine geçiş için dönüm noktasını oluşturan Tevhîd-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanununa atıfta bulunmaktadır.

Makâlede, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren günümüze (1986 yılına) kadar Türkiye'de Din eğitimi-öğretimi alanında görülen olumlu-olumsuz gelişmelerden söz edilmektedir. Özellikle Tevhîd-i Tedrisat Kanununun 4. maddesi doğrultusunda 1924'te açılan, kısa bir süre sonra tekrar kapatılan, daha sonra yeniden açılan İmam-Hatip Okulları (Liseleri) ve İlahiyat Fakülteleri ile Yüksek İslâm Enstitülerinden bahsedilmektedir.

Nihayet, İlahiyat Fakültelerinin bugünkü durumlarının bir değerlendirilmesi yapılmakta ve okutulmakta olan derslerin bir listesi verilerek makâle bitirilmiştir.

RÉSUMÉ

L'Historique des Facultés de Théologie

Dans l'introduction de cet article, on fait allusion à la loi de l'unification des enseignements qui est le tournant pour passer du système d'enseignement et d'éducation de l'époque Ottoman à celui de l'époque de la République.

Dans cet article on parle des développements positifs ou négatifs vus dans le domaine de l'enseignement religieux et de l'éducation religieuse depuis les premières années de la République jusqu'à nos jours. On parle particulièrement des écoles İmam-Hatip ouverts conformément à l'article numéro 4. de la loi en question et des Facultés de théologie, des Enstitus İslamique Supérieures.

Enfin, on critique les états actuels des facultés de théologie; on donne une liste de nom des cours donnés dans ces Facultés.

I. GİRİŞ

Osmanlıların son zamanlarında medreselerde ve diğer eğitim-öğretim kurumlarında zaman zaman ıslahat ve geliştirme faaliyetlerinin yapıldığı bilinmektedir. ıslahat yapmak üzere tasarılar geliştirenlerden birisi de, —Osmanlıların son zamanla-

* Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

rında bir müddet Maarif Nazırlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) da yapan— Emrullah Efendi'dir¹.

Emrullah Efendi, Dâru'l-Fünun (Üniversite) kurmuş ve geliştirmiştir. O'nun kurduğu Dâru'l-Fünun, şu bölümlerden oluşuyordu:

- 1- Şer'i İlimler Bölümü,
- 2- Hukuki İlimler Bölümü,
- 3- Fünun (Fen İlimleri) Bölümü,
- 4- Tıbbi İlimler Bölümü,
- 5- Edebi İlimler Bölümü.

İşte Emrullah Efendi'nin 1908 yılında kurduğu bu Dâru'l-Fünun'un "Ulum-ü Şer'iyeye" (Şer'i İlimler) Bölümü, Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinin ilk nüvesi sayılabilir.

Ancak, Emrullah Efendi tarafından kurulan bu Dâru'l-Fünun'da, 11 Ekim 1335 (1919) tarihinde yeni bir düzenleme yapılmış, bu düzenleme esnasında Ulüm-ü Şer'iyeye kısmı kaldırılmıştır.

Cumhuriyet dönemindeki Din Eğitimi ve öğretimi ile İlahiyat Fakülteleri konusundaki ilk faaliyetlere gince:

Daha İstiklâl Savaşının devam ettiği günlerde Ankara'da bir "Hey'et-i İlmiye" toplanmıştır. Bir müddet sonra toplantısına ara veren Hey'et-i İlmiye, zafer kazandıktan sonra tekrar toplanmıştır. İşte, "I. Milli Eğitim Şurası" diyebileceğimiz bu Hey'et-i İlmiye'nin programının 26. sırasında "Tedrisât-ı Diniyye Esâsâtı" adıyla "Din Eğitimi ve Öğretimi" konusu yer almıştır.

I. Hey'et-i İlmiye'nin vardığı sonuçlar doğrultusunda aldığı kararlar üzerine, Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti, kendi bünyesinde iki ayrı komisyon kurmuştur. Bu komisyon, dîni eğitimi yeni şartlara uygun hale getirmeye çalışarak, medreseler için yeni bir düzen tespit etmiştir. "Fakat medrese, yeni düzen içindeki vazgeçilemeyecek yerini ve değerini tespit edememiş, sadece yeni eğitim-öğretim metodlarına uymakla yetinmiştir. Medresenin bu zayıf tutumu, onun artık yaşanan hayatta olumlu bir fonksiyonunun olup-olmadığının düşünülmesine yol açmıştır. Dinle ve din eğitimi ile ilgili bilimleri, çağın ihtiyaçlarına göre işlemekle görevli din bilginleri, ama ca hizmet edecek öğretim kurumlarını savunamayınca ve kendilerinin toplumdaki fonksiyonlarını kabul ettiremeyince, bunu siyaset adamlarından beklemek fazlaca iyimserlik olurdu. Nitekim zaman, bu iyimserlikte haklı olunamayacağını göstermiştir"².

Nihayet, Cumhuriyetin ilânından birkaç ay sonra, 2 Mart 1340 (1924) da, 60 Meb'us (Milletvekili) un imzasını taşıyan bir önerge, TBMM Başkanlığına verilmiştir³. Bu önerge metninde yer verilen görüşlerin bir kısmı şöyledir:

- 1 Emrullah Efendi ve bu konudaki görüşleri için bkz. Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul, 1974, II. Baskı, s. 170-171; Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, c. 3-4, s. 1276-1280.
- 2 Bilgin, Beyza, Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Ankara, 1980, s. 42.
- 3 Dinçer, Nahit, 1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi, İstanbul, 1974, s. 25.

"Bir devletin irfan ve maarif-i umumiye siyasetinde, milletin fikir ve hissi itibariyle vahdetini (birliğini) temin etmek için tevhid-i tedrisât (öğretimin birleştirilmesi) en doğru, en ilmi, en asri, her yerde yararı görülmüş bir umdedir..."⁴

Ve; 3 Mart 1340 (1924) — 26 Receb 1342 tarih ve 430 sayılı "TEVHİD—İ TEDRİSAT KANUNU" TBMM'de kabul edilmiştir. Kanun, Resmi Ceride (Resmi Gazete) nin 6 Mart 1340 (1924) tarih ve 63. sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanununa göre, o zamana kadar Şer'iyeye ve Evkaf Vekale-tince yahut da özel bazı vakıflarca açılıp yönetilen bütün mektepler ve medreseler, Maarif Vekaletine (Milli Eğitim Bakanlığına) bağlanmıştır. Kanununun 4. maddesinde ise, aynen şu ifadeler yer almıştır:

MADDE: 4 - Maarif Vekâleti, yüksek dinî at mütehasısları yetiştirmek üzere Dâru'l-Fünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve İmâmet ve Hitâbet gibi hidemât-ı diniyenin (dîni hizmetlerin) vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de, ayrı mektepler küşat edecek (açacak) tır.

Böylelikle, Tevhid-i Tedrisât Kanunu ile Türk Eğitim sisteminde ve dolayısıyla Din Eğitimi ve öğretimi alanında yeni bir dönem başlatılmış oluyordu...

II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ – ÖĞRETİMİ ALANINDAKİ GELİŞMELER VE İLÂHİYAT FAKÜLTELERİ

Cumhuriyet döneminde görülen din eğitimi ve öğretimi alanındaki gelişmeleri ve bu arada özellikle İlahiyat Fakültelerinde görülen gelişmeleri kısa açıklamalarla ve kronolojik olarak aşağıdaki şekilde izah edebiliriz:

1- Cumhuriyet Döneminde Açılan İlk İmam ve Hatip Mektepleri İle İlahiyat Fakültesi

Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. maddesi gereğince, aynı yıl (1924), öğretim süresi 4 yıl olan İmam ve Hatip Mektepleri açılmağa başlanmıştır. Ertesi yıl, açılanlardan 5'i kapatılmış, 2 yenisi açılmıştır. Bir sonraki yılda 8'i kapatılarak, 2 yenisi açılmıştır. 1926-27 öğretim yılında ise, İstanbul ve Kütahya dışındakilerin tamamı kapatılmıştır. Bu ikisi de nihayet 1931-32 öğretim yılında lağvedilerek, —toplam sayıları 29'a ulaşan— bu mektepler tarihe intikal ettirilmiştir⁵.

Yine, Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. maddesinin hükmü gereğince, 17 Ramazan 1342 (21 Nisan 1924) tarihinde, Dâru'l-Fünun'a bağlı olarak İstanbul'da bir de

4 Bkz. Yücel, Hasan Ali, Türkiye'de Ortaöğretim, İstanbul, 1938, s. 22.

5 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif 1923-1932 İstatistikleri, Yayın No: 26, s. 56'dan nakleden; Okutan, Ömer, "Din Eğitimi", Bkz. Cumhuriyet Döneminde Eğitim (Kollektif kitap), İstanbul, 1983, s. 416; Ayrıca bkz. Jacop, P. Xavier, L'Enseignement Religieux dans la Turquie Moderne, Berlin, 1982, s. 101-102; Dinçer, Nahit, a.g.e., s. 32 vd.; Parmaksızoğlu, İsmet, Türkiye'de Din Eğitimi, Ankara, 1966, s. 25 ve 67. Yavuz, Fehmi; Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medreseleri ve Kurtuluş Savaşı, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, A.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara, 1981, sh. 69.

İlâhiyat Fakültesi açılmıştır. Öğretim süresi 3 yıl olan⁶ bu Fakültede okutulacak dersler ise, şu şekilde tespit edilmiştir:

Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, Kelâm Tarihi, Tasavvuf Tarihi, İslâm Felsefesi Tarihi, Tarih-i Felsefe, Tarih-i Edyân (Dinler Tarihi), Türk Tarih-i Dinisi, İslâm Tarihi, Mâba'de't-Tabiiyyât (Metafizik), İctimâiyât (Sosyoloji), Ruhîyât (Psikoloji), İctimâi Ruhîyât (Sosyal Psikoloji), Ahlâk, Akvâm-ı İslâmiye Etnografyası (İslâm Milletleri Etnografyası), Din Felsefesi, Hâl-i Hazırdaki İslâm Mezhepleri, Arabî, Fârisî⁷.

Ancak, bu Fakültenin ömrü de —İmam ve Hatip Mektepleri gibi— fazla uzun olmamıştır. Tedrisata, ancak 1933 yılına kadar devam edebilmiştir. "Mecelle'nin terkiyle yeni bir medeni kanunun kabul edilmiş olması; Hukuk Fakültesinde, Tevhîd-i Tedrisât Kanunu ile Din ve Devlet işlerinin ayrılışı, mekteplerin programlarından Din derslerinin, Arap ve Fars dillerinin çıkarılışı ve nihayet Arap harflerinin terkedilerek, Lâtin esaslarına göre yeni bir Türk harfinin kabulü ise tabiatıyla, Edebiyat ve İlâhiyat Fakültelerinde esaslı değişiklikler yapılmasına sebep olmuştur"⁸.

Böylece, hem sayılan sebeplerden, hem de burada okuyanlara bir meslek ve maişet vasıtası vaad ve temin edilememesinden ve talebe sayısı da 284'ten 22 veya 20'ye kadar düşmesi⁹ gerekçesiyle bu Fakülte kapatılmıştır. Onun yerine, "İslâm Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur. Ancak, bir müddet sonra burada hocalık yapan zatlardan bazılarının başka görevlere atanmaları, bazılarının da emekliye ayrılmaları üzerine —öğrenci yokluğu da ileri sürülerek— bu Enstitü de 1936 yılında tamamen kapatılmıştır¹⁰. Yalnızca, Edebiyat Fakültesi programında "İslâm Dini ve Felsefesi" adlı bir tek derse dönüştürülmüştür¹¹.

Bu Fakültenin ilk sayısı, Teşrîn-i Sâni 1925'de yayımlanan "İLAHİYAT FAKÜLTESİ MECMUASI" adlı, içerisinde ciddi ve ilmi yazılar yer alan bir de dergisi vardı. Bu derginin, Teşrîn-i Evvel 1928'de yayımlanan 3. yıl, 10. sayısına kadar Arap harfleriyle (Osmanlıca), daha sonrakileri ise, Lâtin harfleriyle olmak üzere 1933 yılına kadar toplam 25 sayısı yayımlanmıştır.

2- İlkokullara Din Derslerinin Konulması ve

Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinin Açılması

Yukarıda ifade edildiği gibi, Tevhîd-i Tedrisat Kanununun çıkarılması ve Din işleri ile Devlet işlerinin birbirinden ayrılması (Lâikliğin benimsenmesi-1928) gerek-

- 6 Bkz. Jacob, P. Xavier, a.g.e., s. 92; Özalp, Reşat - Ataunal, Aydoğan, Türk Milli Eğitiminde Düzenleme Teşkilâtı, İstanbul, 1977, s. 56'daki "Şema: 2"; Cırtlı, H. Hüsnü, "İlköğretim", Bkz. Cumhuriyet Döneminde Eğitim (Kolektif Kitap), İstanbul, 1983, s. 272'nin ekindeki "Şema: VI".
- 7 Bkz. Ergin, Osman, a.g.e., c. 3-4, s. 1240-1241; Jacob, P. Xavier, a.g.e., s. 92-94.
- 8 Ergin, Osman, a.g.e., c. 3-4, s. 1243.
- 9 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, a.g. İstatistikler, s. 64; Ayrıca bkz. Naumann, William, İslamic Higher Education in Turkey Since 1924 (Yayımlanmamış bir araştırma); Jacob, P. Xavier, a.g.e., s. 98.
- 10 Bkz. Ülken, Hilmi Ziya, İlâhiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar, A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Albümü, Ankara, 1961, s. 7-8; Parmaksızoğlu, İsmet, a.g.e., s. 25.
- 11 Ergin, Osman, a.g.e., c. 3-4, s. 1243.

çesiyle, bütün okullardan Dindersleri kaldırılma yoluna gidilmiştir. Esasen, henüz lâiklik ilkesi benimsenmeden 1927-1928 ders yılının başında, ilkokullar için yeni bir müfredat programına geçilmişti. Bu program içerisinde Dindersleri, 3. sınıftan başlayarak haftada birer saata indirilmiştir. Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) Ta'lim ve Terbiye Hey'eti'nin 30.11.1929 tarihli kararıyla ise; "müfredat programlarındaki Dinderslerinin okutulacağı, fakat öğrencilerin imtihana tabi tutulmayacakları" belirtilmiştir. 28.10.1930 tarihinde de Bakanlıkça; "İlkokul programları içerisindeki müfredatın ancak arzu eden öğrencilere ve Perşembe günleri öğleden sonra okutulabileceği" tamim edilmiştir^{11a}. Ortaokullarda da, Dindersleri daha 1927 yılında programdan çıkarılmıştı¹². Bu dönemlerde lise programlarında Dindersleri zaten yoktur¹³. 1931 yılında yapılan bir değişiklikle, son olarak öğretmen okulları programlarından da Dindersleri çıkarılarak, yerine yurt bilgisi, Fen Bilgisi, Askerlik gibi dersler konulmuştur¹⁴. Dindersleri, sadece köy ilkokullarının programlarında 1939 yılına kadar devam edebilmiştir¹⁵. Böylelikle, Türk eğitim sisteminin tamamından Din Eğitimi ve öğretimi kaldırılmıştır.

Aradan yıllar geçmiş, demokrasiye geçiş dönemine gelinmiştir. Nihayet, sosyal, askeri, dini şartlar ve zorlamalar, özellikle siyasi birtakım endişeler, devrin Millî Eğitim Bakanlığı ve Hükümet mensuplarının zihinlerinde yeniden "Tevhîd-i Tedrîsât Kanununun esaslarına dönme" fikrini uyandırmıştır. Bunun üzerine, ilkokullara yeniden din bilgisi derslerinin konulması meselesi: "Gençliğin ana-babaya saygı beslemediği" gibi bir ahlâki endişe ve "komünizme karşı bir korunma tedbiri" olarak 1946 yılında TBMM gündemine getirilmiştir¹⁶. Yaklaşık iki yıllık bir tartışma sonunda ancak, o günün iktidar partisinin Meclis Grubunda, 19 Şubat 1948 günü, ilkokullara din bilgisi derslerinin konulması kabul edilmiştir¹⁷.

Meclisten olumlu karar çıkmasına rağmen, uygulama bir yıl daha geciktirilmiştir. Nihayet, âdetâ okutulmasını engelleyici birtakım ön-şartlar ilavesiyle, 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren din bilgisi derslerinin ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında, haftada 2 saat ve isteğe bağlı olarak yürürlüğe konulacağı, devrin Millî Eğitim Bakanının imzasıyla okullara tamim edilmiştir¹⁸. Şöyle ki: Dersler, normal program dışında uygulanacaktır. Çocuğunun bu derse girmesini isteyen veliler yazılı müracaatta bulunabileceklerdir. Buna karşılık öğretmenler de, dersi vermek istemedikleri takdirde, bu konuda zorlanmayacaklardır...

11a Bkz. Kâzım Nami, Muallimin Meslek Ahlâkı, İstanbul, 1934, sh. 41.

12 Okutan, Ömer, "Din Eğitimi", Bkz. Cumhuriyet Döneminde Eğitim (Kolektif Kitap), İstanbul, 1983, s. 417.

13 Yücel, Hasan Ali, Türkiye'de Ortaöğretim (Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı), İstanbul, 1938, s. 171'deki 25 No. lu tablo.

14 Tonguç, İ. Hakkı, Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy, İstanbul, 1947, II. Baskı, s. 409; Ayrıca bkz. Akyüz, Yahya, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, Ankara, 1978, s. 224.

15 Akyüz, Yahya, a.g.e., s. 279.

16 TBMM. Tutanak Dergisi, Ankara, 1946, c. III, s. 444'den nakleden; Bilgin, Beyza, a.g.e., s. 56.

17 Bilgin, Beyza, a.g.e., s. 57.

18 Bkz. 7 Şubat 1949 tarih ve 524 sayılı Tebliğler Dergisi, s. 153.

Okutulmasını engelleyici bu şartlara rağmen, öğrenci velilerinin büyük çoğunluğunca din derslerine rağbet gösterilmiş ve çocuklarının bu dersleri almaları doğrultusunda istek belirtilmiştir¹⁹. Bu arada, yeni kurulan Hükümet, 4 Kasım 1950 tarihinden itibaren din derslerini haftalık program içerisine aldırması ve çocuklarının bu dersleri almasını isteyen velilerin değil, "istemeyenlerin durumu bir dilekçe ile okul idaresine bildirmeleri" şartını da koymuştur²⁰. Öte taraftan, bu dersleri de sınıf öğretmenlerinin okutmak mecburiyetini getirmeleri ise, ilköğretmen okullarına da bu dersin konulması zaruretini ortaya çıkarmıştır. Böylelikle, 1953 yılında ilköğretmen okullarının 9. ve 10. (Lise; I. II.) sınıflarına haftada birer saatlik ve mecburi olarak okutulmak üzere din bilgisi dersleri konulmuştur²¹.

İlkokullara din bilgisi derslerinin konulması tabiatıyla bir de, "Din bilgisi öğretmeni yetiştirme" konusunu gündeme getirmiştir. Bunun için, "öğretmen yetiştiren kurumlara bilgili öğretmenler yetiştirilmesi" düşünülmüştür. Öte taraftan memleket —yenileri yetiştirilmediği için— câhil din görevlileri elinde kalmıştır. Din hizmetlisi açığı çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Hatta yıkama ve "defin" işlemlerini yapacak elemanlar kalmadığından, cenazeler bile günlerce ortada kalır olmuştur²². İşte bütün bu gelişmeler, yeni bir İlahiyat Fakültesinin açılması konusunu gündeme getirmiştir.

Konu ile ilgili tasarı TBMM ne getirilince, tasarı üzerinde tartışmalar başlamıştır. Ancak sonuçta yeni bir İlahiyat Fakültesinin kurulması; "Din meselelerinin sağlık ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için gerekli şartları hazırlamak..."^{22a} gibi ikili amaçla, 9 Mayıs 1949 günü tasarı kabul edilmiştir. Resmi Gazete'de, 4 Haziran 1949 günü yayımlanarak, 5424 sayılı kanun olarak yürürlüğe girmiştir. 21 Kasım 1949'da da, İlahiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesine bağlı olarak 85 öğrenci ile öğretime başlamıştır²³.

Bu Fakültenin kuruluşu ile ilgili çalışmaları yapanlardan Hilmi Ziya Ülken, konu ile ilgili olarak şunları yazmıştır: "İstanbul Dârü'l-Fünunundaki İlahiyat Fakültesinin kaldırılmasında ileri sürülen başlıca fikir; "Lâik devletin, din işlerine karışmaması" idi. Bu demek değildir ki, devlet din terbiyesine mani olur, din adamlarının yetişeceği müesseselerin açılmasını istemez... Tam tersine, millet çoğunluğunun dini olan İslâm terbiyesini verecek müesseselere karşı kolaylık gösterir. Birçok Batı

19 Parmaksızoğlu, İsmet, Türkiye'de Din Eğitimi, Ankara, 1966, s. 31 (Parmaksızoğlu'nun verdiği bilgiye göre: 1949-1950 öğretim yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okuyan 414, 477 öğrenciden, din derslerine devam etmeyen öğrenci miktarı 2797'si "müslim" ve 3002'si "gayr-i müslim" olmak üzere; 5799 dur ki, tutarın % 1'ini, 1951-1952 öğretim yılında ise; 3035 öğrenci ile % 0.7'sini teşkil etmekte idi. Bu ilgi, yetersiz bir öğretim olarak kabul edilmekle beraber, din derslerine vatandaşların duyduğu yakınlığı göstermeğe kafidir).

20 Okutan, Ömer, a.g.e., s. 423; Parmaksızoğlu, İsmet, a.g.e., s. 29.

21 Okutan, Ömer, aynı yer.

22 Bkz. Akseki, Ahmed Hamdi, Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor, Sebülürreşad Dergisi, c. V, Sayı 105, İstanbul, 1951, s. 68.

22a Bkz. Parmaksızoğlu, İsmet, a.g.e., s. 29.

23 Jacob, P. Xavier, a.g.e., s. 185.

memleketi, bizden çok önce lâikliği kabul etmiş olmasına rağmen, İlahiyat Fakültelerine üniversitelerinde yer vermişlerdir. Ancak bu müesseseleri, modern ilim ve felsefe kültürü ile sağlamlaştırmaya çalışmışlardır"²⁴.

İlk kurulduğunda öğretim süresi 4 yıl olan ve yalnızca (genel) lise çıkışlı öğrencileri kabul eden A. Ü. İlahiyat Fakültesi, 1971-72 öğretim yılında, orta dereceli meslek okullarının da birer lise (meslek liseleri) haline dönüştürülmelerinden sonra, bütün lise ve meslek lisesi mezunlarını kabul etmeye başlamıştır. Aynı zamanda; "daha iyi niteliklere sahip, daha derin bilgilerle mücehhez, daha çok araştırma imkânına kavuşturulmuş elemanlar yetiştirmek düşüncesiyle..."²⁵ öğretim süresini de 5 yıla çıkarmıştır.

3- İmam-Hatip Okullarının Yeniden Açılması ve Yüksek İslâm Enstitüleri

Uzun süre, din eğitimi ve öğretiminin yasaklanmış olmasından ve yeni elemanlar yetişememesinden dolayı giderek artan din hizmetlisi ihtiyacının karşılanabilmesi için, 1948 yılında 7 vilayette 10 ay süreli "İmam ve Hatip Kursları" açılmıştı²⁶. Ancak, bu kurslarla yetiştirilmeğe çalışılan elemanlarca ihtiyacın, hem sayı ve hem de kalite itibarıyla karşılanamayacağı anlaşılmıştı.

Bu sefer de, 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen partinin kurduğu hükümet, Tevhid-i Tedrisât Kanununun 4. maddesinde sözkonusu edilen "İmam ve Hatip Mektepleri" ni yeniden diriltmek istedi. 17 Ekim 1951 tarihinde, sözkonusu edilen kurs merkezlerini —ki, bu kurs merkezleri, Adana, Ankara, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Maraş'tır— daha önce açılıp kapatılanların benzerleri olarak, 4 yıllık birer "İmam-Hatip Okulu" haline dönüştürdü. Bu okullar, 1954-55 yılında ilk mezunlarını verince, 3 yıllık ikinci devreleri (lise kısmı) açıldı. Böylece, 4+3 = 7 yıllık (lise dengi), orta dereceli bir meslek okulu haline getirilmiş oldu. 1971-72 öğretim yılına kadar öğretime bu şekilde devam eden bu okullar, bu yıldan itibaren diğer meslek okulları ile birlikte "Lise" (İmam-Hatip Lisesi) haline dönüştürüldüler. Ayrıca öğretim süresi ise, orta kısmı 3, lise kısmı 4 yıl olmak üzere (3 + 4 = 7) yine 7 yıl olarak belirlendi²⁷. Ancak bu değişiklik esnasında orta kısımdan meslek dersleri tamamen kaldırılmışken, 1974-75 öğretim yılından itibaren, orta kısmına da tekrar Kur'an-ı Kerim ve Arapça dersleri ilave edilmiştir.

Diğer taraftan, din eğitimi ve öğretimi alanında bir başka gelişme de, ortaokullara din bilgisi derslerinin konulması ile olmuştur. Din dersleri, bu okullara da "ihtiyârî" olarak, 29 Mart 1956 tarihinde konulmuştur. Normal olarak bütün öğrenciler bu derslere girecekler, ancak "derse girmeyeceğine" dair velisinden dilekçe getirenler girmeyeceklerdi.

İşte bütün bu gelişmeler de, "Yüksek İslâm Enstitüsü" adıyla Milli Eğitim Bakanlığına bağlı, dini eğitim-öğretim yaptırın yeni bir yüksek öğretim kurumunun

24 Bkz. Yeni Sabah Gazetesi, 31 Ekim 1949.

25 Bolay, Süleyman Hayri, Fakültemiz ve Faaliyetleri, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, "50. Yıl" Özel Sayısı, Ankara, 1973, s. 367.

26 Okutan, Ömer, a.g.e., s. 422; Parmaksızoğlu, İsmet, a.g.e., s. 29.

27 Bkz. Er. İzzet, Alaçam İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Bu Okula Geliş Sebep-leri ve Beklentileri, Samsun, 1982, s. 4 (Yayımlanmamış doktora semineri).

açılması fikrini gündeme getirdi. Çünkü, A.Ü. İlahiyat Fakültesi bir taraftan, ilk ve orta okullara konulmuş olan din dersleri ve yeniden açılan İmam-Hatip okulları için ihtiyaç olan öğretmenleri, diğer taraftan da memleketimizin din hizmetlisi ihtiyacını tek başına karşılamaya yetmiyordu.

Aslında, ilk defa Ali Fuat Başgil tarafından 1949 yılında kurulması tasarlanan ve hatta kendisi tarafından bir de kuruluş tasarısı²⁸ hazırlanan Yüksek İslâm Enstitülerinin gerçek anlamda kuruluşu ve öğretime başlaması ancak on yıl sonra, 19.11.1959 tarihinde İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılması ile gerçekleşebilmiştir. Öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenen ve Milli Eğitim Bakanlığınca öğretime açılan bu dini yüksek öğretim kurumuna, yalnızca İmam-Hatip Okulu mezunları girebileceklerdi.

MEB. Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığının 31 Temmuz 1961 tarih ve 211 sayılı kararı ile çıkarılan ilk yönetmeliğine göre Yüksek İslâm Enstitüsü; İslâm dininin esaslarına sadık kalarak, müspet ilmin ışığı altında İslâm ilimlerini ve bunlara yardımcı ilimleri öğreterek, İmam-Hatip okulları ile ilköğretmen okullarına ve diğer ortaöğretim müesseselerine öğretmen yetiştirecek, aynı zamanda bu okullardaki din dersleri öğretmenlerinin mesleki gelişmelerine yardımcı olacaktı. Kezâ, bu müessese, Diyanet İşleri Teşkilâtına müftü, vâiz vb. gibi din hizmetlileri de yetiştirecekti. Enstitü ayrıca, Türkiye'de İslâm ilimleri alanında araştırmalarda bulunarak, araştırma sonuçlarını yurt ve dünya ilim âlemine sunma çalışmaları yapmakla da görevli kınılıyordu.

1972 yılında yeni bir Yüksek İslâm Enstitüleri Yönetmeliği çıkarılmıştır. Bu yönetmelikte de, Yüksek İslâm Enstitülerinin tanımı ve amaçları öncekine benzer şekilde ifade edilmekte idi²⁹.

İlk defa İstanbul'da 19.11.1959 da açılan Yüksek İslâm Enstitülerinin sayıları, daha sonraki yıllarda açılanlarla 8'e kadar ulaşmıştır. Yüksek İslâm Enstitülerinin açıldığı diğer iller ve açılış tarihleri şöyledir: Konya 7.8.1962, Kayseri 16.12.1965, İzmir 25.8.1966, Erzurum 30.7.1969, Bursa 28.11.1975, Samsun .../11.1976, Yozgat/..../1979.

Yüksek İslâm Enstitülerinden en son Yozgat'ta açılanı, ancak iki öğretim yılı tedrisata devam edebilmiş, bazı gerekçelerle 1980-81 öğretim yılı sonunda tekrar kapatılmıştır. Öğretim elemanları ve öğrencileri ise, kendi istekleri doğrultusunda arzu ettikleri diğer Yüksek İslâm Enstitülerine dağıtılmışlardır.

4- Liselere Din Bilgisi Derslerinin Konulması, Ahlâk Dersleri ve Bu Konudaki Son Gelişmeler

Din eğitimi ve öğretimi alanındaki bir başka gelişme de, 1967 yılında olmuştur. Bu yılda, liselere de din bilgisi derslerinin konulması için 271 Milletvekili tarafından imzalanan bir önerge, TBMM Başkanlığına verilmiştir. Bu önerge, gerek mecliste ve gerekse basın-yayın yolu ile kamuoyunda yeni bir tartışmayı başlatmıştır.

28 Ali Fuat Başgil tarafından hazırlanan Yüksek İslâm Enstitülerine ait ilk tasarı, kendisi tarafından kaleme alınan "Din ve Lâiklik" (Yağmur Yayınları, İstanbul, 1977, III. Baskı) adlı kitapta yayımlanmıştır.

29 Bkz. 19 Ocak 1972 tarih ve 14077 sayılı Resmi Gazete.

Neticede önerge, TBMM ce de benimsenerek kabul edilmiş, Talim ve Terbiye Kurulu'nun, 21.9.1967 gün ve 343 sayılı kararı ile bütün lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında, haftada bir saat ve ihtiyârî olarak din bilgisi derslerinin okutulacağı ta-
min edilmiştir.

23.9.1976 gün ve 345 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu kararı ile ise, lise III. sınıflara da din bilgisi dersleri konulmuştur. Böylelikle din bilgisi dersleri, ilkokul 4. ve 5. sınıfları ile ortaokul ve liselerin bütün sınıflarına yaygınlaştırılmış oldu.

1973 siyasi seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti tara-
fından, din bilgisi okutulan bütün sınıflara, haftada bir saat ve mecburi ortak ders-
lerden olmak üzere bir de "AHLAK DERSLERİ" konulmuştur.

Din bilgisi dersleri konusunda en son ve en önemli gelişme ise, 1982 Anayasa-
sı ile olmuştur. Anayasa'nın 24. maddesi ile okullarda, "Din Kültürü ve Ahlâk Öğre-
timi" nin mecburi dersler arasına alınarak yaptırılacağı zikredilmiştir. 1982-83 öğre-
tim yılından itibaren, —Din bilgisi ve Ahlâk dersleri birleştirilerek— ilkokul (Temel
Eğitim I. kademe) ların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokullar (Temel Eğitim II. kademe)ın
her sınıfında haftada 2 saat, liselerin her sınıfında ise, 1 saat olmak üzere dersler uy-
gulamaya konulmuştur. Dersin adı da; "DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ" olarak belirlenmiştir. Böylelikle, bütün Cumhuriyet tarihi boyunca tartışma konusu
yapılan dersler, kesin bir karara bağlanmıştır.

5- Erzurum A. Ü. İslâmi İlimler Fakültesinin Açılması

Atatürk Üniversitesi Senatosu, 12.2.1971 tarihinde, Üniversiteye bağlı olarak
"İslâmi İlimler Fakültesi" adıyla Erzurum'da bir Fakülte açılmasını kararlaştırdı.
Fakültenin kuruluşu ile ilgili bir de Yönetmelik hazırlanarak, 22 Ağustos 1971'de
yayımlandı³⁰. 1971-72 öğretim yılında Fakülte öğretime başladı.

Kuruluşunda öğretim süresi 5 yıl olarak belirlenen Fakülteye, lise çıkışlılar
yanında İmam-Hatip Okulları mezunlarına da belli bir kontenjan ayrılıyordu. Daha
sonraki yıllarda, yukarıda sözkonusu edildiği gibi, meslek okullarının "Meslek Lise-
leri" haline dönüştürülmesi üzerine bu fakülte de, bütün orta dereceli okul mezunla-
rını kabul etmeğe başlamıştır.

III. İLAHİYAT FAKÜLTELERİNİN SON DURUMU

12 Eylül 1980 Harekâtından sonra kurulan Milli Güvenlik Konseyi, TBMM ni
feshetmişti. TBMM nin görev ve fonksiyonlarını ifa etmek üzere "Danışma Meclisi"
kuruldu.

Danışma Meclisi tarafından T.C.'nin Anayasa'sı dahil, birçok önemli kanunu
yeni baştan düzenlenmeğe başlandı. Yüksek Öğretim Kurumları Kanunu da, yeni-
den gözden geçirilen kanunlar arasında idi. Bu konuda verilen önerge, Danışma
Meclisinden geçerek, Milli Güvenlik Konseyince onaylandı. 6 Kasım 1981 tarihli
Resmi Gazete'nin 17506. sayısında yayımlanarak, 2547 sayılı "YÜKSEK ÖĞRETİM
KANUNU" olarak yürürlüğe girdi.

30 Jacob, P. Xavier, a.g.e., s. 205-206.

Kanunun 2. maddesi gereğince, yükseköğretim üst kuruluşları, bütün yüksek-öğretim kurumları, bağlı birimleri ve bunlarla ilgili faaliyet esasları bu kanun kapsamına alındı. Dolayısıyla, bütün yükseköğretim kurumları gibi, Yüksek İslâm Enstitüleri, A.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Erzurum A. Ü. İslâmi İlimler Fakültesi de bu kanunun kapsamına alınmış oldu.

Daha sonra, 2547 sayılı kanunun amaçları, kapsamı ve ilgili maddeleri doğrultusunda, 20 Temmuz 1982 gün ve 17760 sayılı Resmi Gazetede, 41 sayılı KHK (Kanun Hükmünde Kararname) yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu KHK daha sonra, 1983 yılının ilk aylarında Danışma Meclisinde görüşülerek kabul edildi ve Milli Güvenlik Konseyince de onaylanarak, 30.3.1983 tarih ve 18003 sayılı Resmi Gazetede 2809 sayılı kanun olarak yayımlandı ve yürürlüğe girdi.

Bu Kanun ile, 8 yeni Üniversite kuruldu ve Türkiye'deki Üniversite sayısı 27'ye çıkarıldı. Bütün Fakülte, Akademi ve Yüksek Okullar bu Üniversitelere bağlandılar. Bu arada Yüksek İslâm Enstitüleri de; İLÂHİYAT FAKÜLTELERİ haline dönüştürülerek, her biri bir üniversiteye bağlandı. Bu son gelişmelere göre İlahiyat Fakülteleri ve bağlandıkları Üniversiteler şöyledir:

- 1- A. Ü. İlahiyat Fakültesi, yine bu üniversiteye bağlı olarak bırakıldı.
- 2- Erzurum A.Ü. İslâmi İlimler Fakültesi ile aynı ildeki Yüksek İslâm Enstitüsü birleştirilerek adı: İlahiyat Fakültesi olarak değiştirildi ve yine Atatürk Üniversitesine bağlandı.
- 3- İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü; Marmara Üniversitesine,
- 4- Konya Yüksek İslâm Enstitüsü; Selçuk Üniversitesine,
- 5- Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü; Erciyes Üniversitesine,
- 6- İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü; Dokuz Eylül Üniversitesine,
- 7- Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü; Uludağ Üniversitesine,
- 8- Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü; Ondokuz Mayıs Üniversitesine

"İLÂHİYAT FAKÜLTESİ" olarak bağlandılar. Bu duruma göre, Ankara ve Erzurum'daki Fakültelerden sonra, 6 tanesi de Yüksek İslâm Enstitüsünden dönüştürülenler olmak üzere, toplam 8 İlahiyat Fakültesi 1982-83 öğretim yılından beri eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

İlahiyat Fakültelerine halen, Üniversitelerarası giriş imtihanlarında (ÖSYS) yeterli puan alabilen bütün (genel ve mesleki) lise mezunları "merkezi yerleştirme sistemine göre" girebilmektedirler. Öğretim süresi, bir yılı "Hazırlık sınıfı", 4 yılı (8 yarıyılı) da normal sınıflar olmak üzere; 1 + 4 = 5 yıldır. Ancak, her öğrenci mutlaka hazırlık sınıfından geçmemektedir. Şöyle ki; İlahiyat Fakültelerine yeni kayıt yaptıran öğrenciler için, öğretim yılının başında Arapça ve Kur'an-ı Kerim'den "Muâfiyet imtihanı" açılmaktadır. Bu imtihana —mezun olduğu ortaöğretim kurumu ne olursa olsun— isteyen herkes girebilmektedir. Muafiyet imtihanını kazananlar, doğrudan birinci sınıftan öğrenimlerine başlamaktadırlar. Muafiyet imtihanına girmeyen veya girip de kazanamayanlar ise, bir yıl boyunca haftada 20 saat Arapça, 5 saat Kur'an-ı Kerim dersi olarak HAZIRLIK sınıfı okumaktadırlar. Hazırlık sınıfını başarı ile geçenler, bir sonraki yıl Muafiyet imtihanını kazananlarla birlikte I. sınıftan Fakülte öğrenimlerine başlamaktadırlar. Fakülte (= Lisans) öğretimi ise, 4 yıl (= 8 yarıyıl) dır.

Fakülte (= Lisans) öğretimi boyunca okutulan dersler üç grupta toplanmaktadır:

I. Grup Dersler: Bütün Türk Yüksek Öğretim Kurumlarında ortaklaşa okutulan: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Türk Dili ile Yabancı dil mecburi, Beden Eğitimi veya Güzel San'atlardan biri de "seçmeli" olarak okutulmaktadır (Bkz. Ders dağıtım cetveli).

II. Grup Dersler: Fakültenin esas mesleki dersleridir (Bu derslerin sınıf veya yarıyıllara göre dağıtımı için bkz. Ders dağıtım cetveli).

III. Grup Dersler: Öğretmenlik formasyonu kazandıran derslerdir. Her biri 3 kredilik ve birer yarıyılık toplam 9 çeşittir. Bu dersleri de bütün öğrenciler almak mecburiyetindedirler (Bkz. Ders dağıtım cetveli).

Fakülte mezunlarının istihdam alanları ise; öncelikle Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığının merkez ve taşra teşkilatıdır. İmam-Hatip Liseleri Meslek Dersleri ile her derecedeki öğretim kurumlarında okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri bu Fakültelerin mezunlarıncaya okutulmaktadır. Ayrıca Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı merkez teşkilatında (özellikle Din Öğretimi Genel Müdürlüğünde) ve okullarda yönetici olarak görev yapmaktadırlar.

Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatında ise; bir köy İmam-Hatipliğinden, Başkanlığın en üst kademesine kadar her tür dini ve idâri görevi, yine bu Fakültelerin mezunları üstlenmektedirler.

Bunların dışında, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kütüphaneler... vb. gibi amme hizmeti ve kültür hizmeti veren teşkilatlarda da görev alabilmektedirler...

Fakülteler, kendi öğretim elemanlarını da, —çoğunlukla— kendi mezunları arasından imtihanla seçerek aldığı Araştırma Görevlilerine, Yüksek Lisans ve Doktora öğrenimi yaptırarak yetiştirmektedir...

İLAHİYAT FAKÜLTELERİ
DERS DAĞILIM CETVELİ
(1983-1984 Öğretim Yılından İtibaren Uygulanacak)

Dersin Adı	HAFTALIK DERS SAATLERİ							
	Sınıf: I		Sınıf: II		Sınıf: III		Sınıf: IV	
	1.YY	2.YY	3.YY	4.YY	5.YY	6.YY	7.YY	8.YY
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII	1	1	1	1	1	1	1	1
Türk Dili I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII	1	1	1	1	1	1	1	1
Yabancı Dil I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII	6	6	4	4	4	4	2	2
Beden Eğitimi veya Güzel Sanat Dallarından Biri I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII	1	1	1	1	1	1	1	1
Kur'an I-II	4	4	—	—	—	—	—	—
Arapça I-II-III-IV	6	4	4	4	—	—	—	—
İslâm Tarihi I-II-III	4	4	3	—	—	—	—	—
İslâm Dini Esasları	4	—	—	—	—	—	—	—
Tefsir Usulü	—	3	—	—	—	—	—	—
Hadis Usulü	—	3	—	—	—	—	—	—
Tefsir I-II-III	—	—	5	4	4	—	—	—
Hadis I-II-III	—	—	5	4	4	—	—	—
Mantık	—	—	3	—	—	—	—	—
İslâm Kurumları Tarihi	—	—	—	3	—	—	—	—
Türk İslâm Edebiyatı	—	—	—	3	—	—	—	—
Seçmeli Ders (Türk Din Musikisi, Paleografi veya Farsça)	—	—	—	2	—	—	—	—
İslâm Hukuk Usulü	—	—	—	—	2	—	—	—
Türk ve İslâm Sanatları Tarihi	—	—	—	—	3	—	—	—
Araştırma Teknikleri	—	—	—	—	2	—	—	—
İslâm Hukuku I-II	—	—	—	—	5	6	—	—
Dinler Tarihi	—	—	—	—	—	4	—	—
Din Sosyolojisi	—	—	—	—	—	4	—	—
Din Psikolojisi	—	—	—	—	—	4	—	—
İslâm Mezhepleri Tarihi	—	—	—	—	—	—	6	—
İlkçağ Felsefesi Tarihi	—	—	—	—	—	—	3	—
Din Eğitimi	—	—	—	—	—	—	6	—
Kelâm I-II	—	—	—	—	—	—	7	5
İslâm Felsefesi Tarihi	—	—	—	—	—	—	—	5
Tasavvuf Tarihi	—	—	—	—	—	—	—	5
Yeni Çağ Felsefesi Tarihi	—	—	—	—	—	—	—	3
Din Felsefesi	—	—	—	—	—	—	—	4
T O P L A M	27	27	27	27	27	25	27	27
Öğretmenlik Formasyon Dersleri	Eğitime Giriş	3	—	—	—	—	—	—
	Eğitim Sosyolojisi	—	3	—	—	—	—	—
	Eğitim Psikolojisi	—	—	3	—	—	—	—
	Eğitim Programları ve Öğretim Yönt.	—	—	—	3	—	—	—
	Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme	—	—	—	—	3	—	—
	Eğitim Teknolojisi	—	—	—	—	—	3	—
	Rehberlik	—	—	—	—	—	3	—
	Din ve Ahlâk Dersleri Özel Öğretim Yöntemleri	—	—	—	—	—	—	3
	Eğitim Yönetimi	—	—	—	—	—	—	3
	Din ve Ahlâk Dersleri Özel Öğretim Uygulamaları	—	—	—	—	—	—	Bir ay
T O P L A M	3	3	3	3	3	6	3	3
GENEL TOPLAM	30	30	30	30	30	31	30	30

KAYNAKLAR

- Akseki, Ahmed Hamdi; Din Tedrisatı ve Dîni Müesseseler (Hakkında Bir Rapor), Sebülürreşad Der., C. IV-V, Sayı 100-105, İstanbul, 1951.
- Akyüz, Yahya; Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, Doğan Basımevi, Ankara, 1978.
- Bilgin, Beyza; Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Emel Matbaacılık, Ankara, 1980.
- Bolay, Süleyman Hayri; Fakültemiz ve Faaliyetleri, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, "50. Yıl" Özel Sayısı, Ankara, 1973.
- Dinçer, Nahit; 1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi, Yağmur Yay., İstanbul, 1974.
- Er, İzzet; Alaçam İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Bu Okula Geliş Sebepleri ve Beklentileri, Samsun, 1982 (Basılmamış Doktora Semineri).
- Ergin, Osman; Türk Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Jacob, P. Xavier; L'Enseignement Religieux dans la Turquie Moderne, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1982.
- Kâzım, Nami; Muallimin Meslek Ahlâkı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
- Koçer, Hasan Ali; Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, MEB. İstanbul, 1974.
- Naumann, William; İslamic Higher Education in Turkey 1924 (Yayımlanmamış çalışması).
- Okutan, Ömer; "Din Eğitimi", Cumhuriyet Döneminde Eğitim (Kollektif Kitap), MEB. İstanbul, 1983.
- Özalp, Reşat - Atâinal, Aydoğan; Türk Milli Eğitiminde Düzenleme Teşkilâtı, MEB. İstanbul, 1977.
- Parmaksızoğlu, İsmet; Türkiye'de Din Eğitimi, MEB. Ankara, 1966.
- Resmi Gazete (Muhtelif sayılar).
- Tebliğler Dergisi MEB. (Muhtelif sayılar).
- Tonguç, İsmail Hakkı; Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy, II. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1947.
- Ülken, Hilmi Ziya; İlahiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Albümü, Ankara, 1961.
- Yavuz, Fehmi; Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medreseleri ve Kurtuluş Savaşı, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, A.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara, 1981.
- Yücel, Hasan Ali; Türkiye'de Ortaöğretim, Devlet Basımevi, I. Baskı, İstanbul, 1938.